

STREDOEURÓPSKE HUMANISTICKÉ FÓRUM 2020

HUMANIZMUS A VÝZVY
21. STOROČIA

SPOLOČNOSŤ PROMETHEUS
– združenie svetských humanistov

STREDOEURÓPSKE HUMANISTICKÉ FÓRUM 2020

HUMANIZMUS A VÝZVY 21. STOROČIA.

ISBN: 978-80-570-2640-2

9 788057 026402

Zostavovateľ:	PhDr. Roman Hradecký (ed.)
Recenzenti:	prof. PhDr. Vasil Gluchman, CSc. doc. PhDr. Matej Beňo, CSc.
Jazyková korektúra:	PhDr. Ľudmila Šimčáková
Vydavateľ:	Spoločnosť Prometheus – združenie svetských humanistov
Sadzba:	Danielson, s.r.o.
Tlač:	Danielson, s.r.o.
Vydanie:	Prvé
Počet strán:	180
Rok vydania:	2020
Náklad:	500 kusov

Vydané vďaka podpore Humanists International, nadácie Pantheon Foundation, Jána Miadoka i členským príspevkom, darom a podielu z 2 % daní, ktoré venovali naši členovia a sympatizanti.

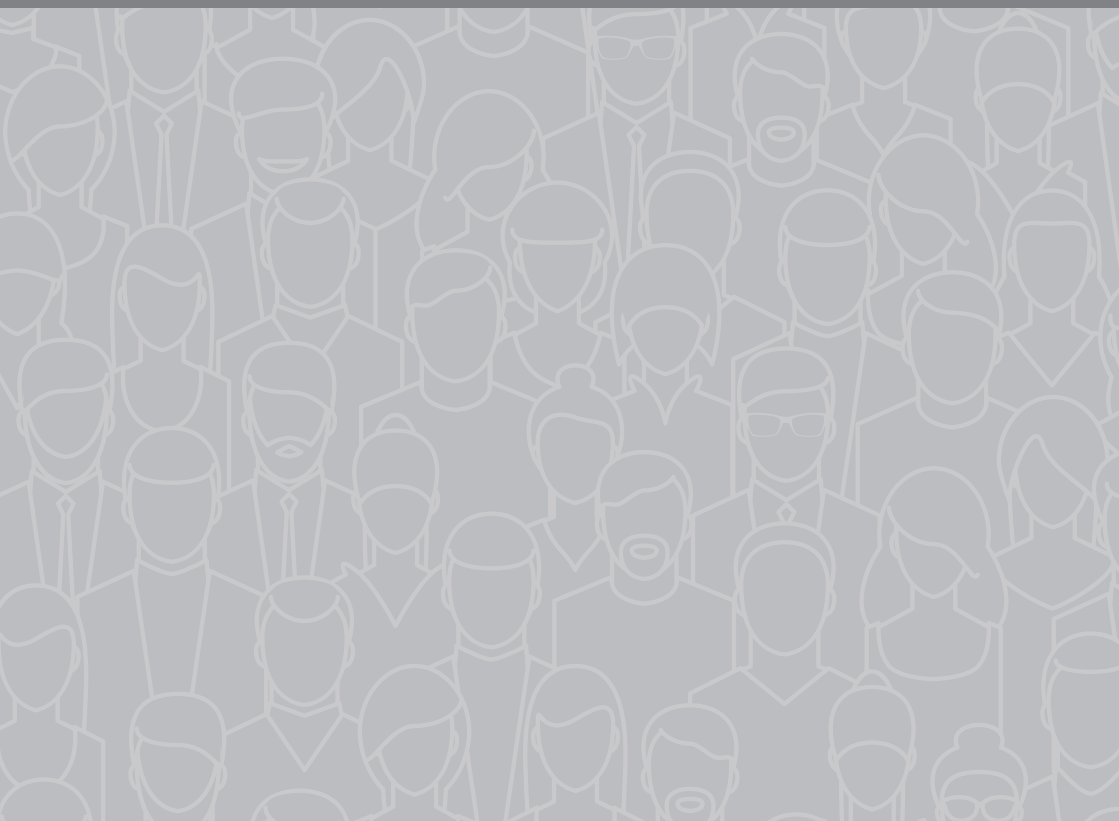

SPOLOČNOSŤ PROMETHEUS – združenie svetských humanistov
Pod Bánošom 14 • 974 11 Banská Bystrica
e-mail: office@prometheus.sk • www.prometheus.sk

HUMANIZMUS A JEHO HODNOTY AKO RIEŠENIE PROBLÉMOV SPOLOČNOSTI 21. STOROČIA

Politológ, filozof a politik **PhDr. Ľuboš Blaha, PhD.**, pôsobí v súčasnosti ako poslanec Národnej rady Slovenskej republiky (NR SR) za stranu SMER – sociálna demokracia. Je podpredsedom tejto strany. V rokoch 2012-2020 zastával funkciu predsedu Výboru Národnej rady Slovenskej republiky pre európske záležitosti. Pôsobí ako vedecký pracovník na Ústave politických vied Slovenskej akadémie vied, vyučuje na Akadémii policajného zboru v Bratislave.

Je autorom množstva vedeckých monografií, medzi ktorých sú najznámejšie: *Späť k Marxovi?* (2009), *Matrix kapitalizmu – blíži sa revolúcia?* (2011) a *Antiglobalista* (2019). V odbornej oblasti sa venuje filozofickým témam ako je sociálna spravodlivosť, mediálna manipulácia či globalizácia, osobitne s dôrazom na politické teórie marxizmu, liberalizmu a komunitarizmu. Žije v Bratislave.

Nová výzva pre sekulárny humanizmus: ako zastaviť fašizáciu a liberálny nihilizmus?

Abstrakt

V príspevku si autor kladie kľúčové filozofické otázky o budúcnosti sekulárneho humanizmu a jeho spoločensko-politických vízií. Problematickuje individualistické predpoklady, zbavené akejkolvek snahy o ukotvenie človeka v kolektívnych identitách a veľkých filozofických naratívoch, ktoré vedie k odcudzeniu, vykoreneniu a nihilistickým prejavom, od ktorých je veľmi krátka cesta k fašizmu a iným totalitným prejavom. Autor osobitne analyzuje historické paralely s fašizmom. Všíma si etický a spoločenský kontext, v ktorom sa darí totalitným ideológiám a zamýšľa sa nad štrukturálnymi príčinami takých negatívnych fenoménov, ako je korupcia, iracionalita, nedôvera či pravicový populizmus. Dospieva k záveru, že predpokladom úspešného zvládania a prekonávania takýchto fenoménov je komunitárny druh sekulárneho a humanistického myslenia, ktorý človeku a lídrom dáva skutočnú slobodu, ukotvenie a najmä materiálne zabezpečenie pre dôstojný život.

Abstract

In the article, the author asks key philosophical questions regarding the future of secular humanism and its socio-political visions. He challenges individualistic assumptions, deprived of any attempt to anchor man in collective identities and great philosophical narratives, which leads to disaffection, uprooting and nihilistic manifestations, from which there is a very short path to fascism and other totalitarian manifestations. The author specifically analyzes historical parallels with fascism. He observes the ethical and social context in which totalitarian ideologies thrive and reflects on the structural reasons of such negative phenomena as corruption, irrationality, and mistrust or right-wing populism. He concludes that communitarian kind of secular and humanistic thinking, which gives man and the leaders real freedom, anchoring and, in particular, material safety for a dignified life, is prerequisite for successful management and overcoming such phenomena.

Základným omylom konzervatívnych a náboženských ideológií v ére nástupu modernizácie bolo, že po úpadku náboženstva a mocenského vplyvu cirkví v 19. storočí očakávali nástup bezuzdného nihilizmu, ktorý rozvráti všetky morálne vzťahy v spoločnosti. Najkrajším svedectvom tejto obavy boli Dostojevského romány, v ktorých varoval pred dôsledkami Nietzscheho tézy o smrti Boha (Boh je mŕtvý) a nepriamo vystríhal pred nástupom nihilistických ideológií, medzi ktoré zjavne radil anarchizmus (román Besy), militantný ateizmus (Bratia Karamazovci) a všetky prejavy sekulárneho socialistického myslenia, ktorého bol v mladosti sám predstaviteľom.

Omylom tohto pohľadu bola neschopnosť vstrebať predstavu, že náboženské morálne imperatívy dokážu byť zmysluplne nahradené sekulárnymi morálnymi imperatívmi, ktoré môžu mať rovnakú silu a váhu. Vývoj západnej civilizácie dal za pravdu tým, ktorí tvrdili, že odstránenie dominancie náboženstva v spoločnosti môže spoločnosti priniesť nielen viac pokroku, slobodnej diskusie a zlepšenie životnej úrovne, ale aj postupné zakoreňovanie humanistickej morálky a svetského práva, ktoré dokážu spoločnosť regulovať efektívnejšie a humánnejšie než to dokázali náboženské systémy.

Pravda, západné dejiny 20. storočia ukazujú, že humanistické a sekulárne projekty sa môžu aj zvrhnúť, čoho dôsledkom boli napríklad totalitné režimy a hromadné vyvražďovanie obyvateľstva. Dostojevskij by zrejme ukazoval prstom na zločiny stalinizmu ako na potvrdenie svojej tézy, že po smrti Boha prichádza nástup nihilizmu. Totalitné prejavy marxistickej humanistickej vízie, ale aj totalitné prejavy iných vybraných sekulárnych ideológií však boli skôr následkom špecifických dejinných kontextov, akejsi morálnej anómie, kedy sa strácali kolektívne identity predošlej epochy (feudálnej spoločnosti, roľníckej komunity, náboženskej regulácie) a neboli dostatočne zakorenené kolektívne identity novej formácie, definované umierneným nacionalizmom, demokratickým socializmom či liberálnym demokratizmom.

Zásadným problémom teda nebola nová forma kolektívnej identity, ale skôr jej absencia a prázdny individualizmus, ktorý je skutočnou liahňou pre spomínaný nihilizmus a totalitné sklony. Skúsime si túto hypotézu potvrdiť na paralelách, ktoré vidíme medzi nástupom historického fašizmu v prvej polovici 20. storočia a aktuálnou dobou, ktorá prináša nové ohrozenia vo forme neofašizmu. Ako budeme argumentovať, tieto prejavy nie sú výsledkom popretia individualizmu, ale naopak, sú výsledkom popierania kolektívnych identít.

Fašizmu, resp. neofašizmu v súčasnosti nahrávajú zlyhania liberálnej demokracie, vrátane korupcie, nedôvery voči politickým elitám a nárastu nenávisť v parlamentnom zápase. Nejde zákonite o objektívne javy. Nadprácu pri šírení nenávisť, najmä proti štátu, robia aj médiá, mimovládka a kapitál. Rastúca nedôvera voči štátu je do určitej miery výsledkom doktrinálnych útokov zo strany neoliberalných médií, ktoré trvajú niekoľko desaťročí, ako aj bulvarizácia politiky, ku ktorej médiá takisto výdatne prispievajú.

Ak je spoločnosť navyše huckaná militaristickými stereotypmi, ktoré boli napríklad v čase Hitlera pozostatkom prvej svetovej vojny, stačí len iskrička na prepuknutie ľudského hygienizmu a zloby. Otázka znie, v čom je dnešná situácia iná než bola v 30. rokoch 20. storočia. Máme za sebou krutú hospodársku krízu z r. 2008, z ktorej sa ešte len spamätávame a nastupuje ďalšia, pandemická, možno ešte krutejšia. Sociálne štáty sú v kríze vinou globalizácie, štát ako inštitúcia celkovo upadá po celom svete a k moci sa dostávajú trhy a korporácie. Bohatí neplatia dane a nožnice medzi chudobnými a bohatými sa roztvárajú. Ľudia sú frustrovaní a chcú zmenu. Kapitalizmus zlyháva a ponízuje čoraz viac a viac ľudí.

Týmto celým marazmom sa tiahne neoliberalný globalizačný naratív, podľa ktorého niet inej alternatívy: racionalistické a modernistické myslenie sa akoby vyčerpalo pri vízii globálneho kapitalizmu, v ktorom sa štáty stávajú obeťami trhov, ľudia obeťami kapitálu, príroda obeťou konzumu. Týmto procesom sa vraj treba poddať, pretože iný svet vraj nie je možný. Ak tomuto verí čoraz viac ľudí, výsledkom je beznádej. Ak sa všade tvrdí, že neexistuje iná alternatíva ako globalizačné odcudzenie, vykorenenosť, bezmocnosť a sociálna nestabilita, potom to má dvojaký negatívny účinok: jeden sa týka elít, druhý sa týka mäs.

Po prvé, elity prestávajú veriť, že by niečo dokázali zmeniť či niečo pozitívne vybudovať, keďže v prostredí globálnych tlakov sa cítia aj lídri najsilnejších štátov prislabí na to, aby sa vzopreli globálnym trendom. V prípade elít je výsledkom populizmus a korupcia. Ak neveríte, že existuje nejaký zmysluplný naratív, ktorý by dokázal byť alternatívou globálnemu kapitalizmu, ale zároveň cítite frustráciu z toho, ako globalizácia melie štátnu suverenitu, demokraciu aj sociálny štát, potom vám v politike ostáva len populizmus (v neutrálnom zmysle hľadania skratkovitých a ľúbivých hesiel namiesto realistických programov). Namiesto veľkých alternatív politici ponúkajú veľké billboardy. Sentimenty a resentimenty mäs sa nepremieňajú na racionálne programy politickej zmeny, pretože tú globalizácia neumožňuje: premieňajú sa na populistický akcelerátor emócií, ktorý vedie k nárastu zloby a nenávisti.

K populizmu sa pridáva aj korupcia, ktorá je najtypickejšia pre štáty, ktorých manévrovací priestor je v globálnom kapitalizme prakticky nulový: sú to štáty semiperiférie a periférie. Ak elity nie sú súčasťou nejakého príbehu veľkého budovania, ako to bolo v minulosti v prípade socializmu či modernizácie a denno-denne na vlastnej skúsenosti pociťujú, že štát veci vlastne nemá pod kontrolou a ocitá sa vo víre globálnych udalostí, ktoré sa odohrávajú pod taktovkou trhov a veľmocí, potom to môže mať degenerujúci vplyv na motiváciu politických elít do tej miery, že namiesto hodnotovej politiky sa mnohí radšej venujú vlastnému obohatovaniu, čoho následkom je korupcia, klientelizmus a rôzne mafiánske praktiky. Čím bezmocnejší je štát, tým viac hrozí riziko skorumpovaných elít. Hyperglobalizácia posilňuje bezmocnosť štátov, čiže korupcia narastá. V rámci operačnej logiky globálneho kapitalizmu je navyše skorumpovaný líder štátu pre nadnárodný kapitál aj veľmocí užitočnejší než principiálny a hodnotový politik. Korupčník pasívne prijíma globálne trendy, pokiaľ z toho má vlastné materiálne výhody; principiálny líder vzdoruje a komplikuje situáciu nadnárodného kapitálu či veľmocí. V globálnom kapitalizme je preto hodnotová politika trestaná, zatiaľ čo korupčné správanie tolerované, pokiaľ to neohrozuje marketingové piliere globalizačných naratívov. Voliči tento trend vidia a výsledkom je kríza dôvery, kríza autority, kríza demokracie. A toto všetko nahráva fašistom.

Po druhé, masy prestávajú dôverovať racionalistickej paradigme moderny, o ktorú sa opiera celý liberálny kapitalizmus. Historicky sa potvrdzuje, že racionalizmus má v porovnaní s iracionalizmom predovšetkým tú výhodu, že dokáže zabezpečovať efektívnejšie riešenie problémov, a preto mu ľudia dôverujú: veda dokáže zjednodušať život, liečiť choroby, zabezpečovať väčšiu produktivitu ergo viac prosperity. Ťažkosti nastávajú, keď sa spoločnosť dostáva do krízy

napriek hegemonii racionalistickej modernistickej paradigmy. Ak masy dôverujú tejto paradigme a výsledkom je veľká hospodárska kríza, nerovnosť, neistota, vojna, terorizmus či globálne otepľovanie, masy sa začínajú pýtať po alternatívach. Podobný vývoj nastal počas prvej svetovej vojny, kam mnohé európske veľmoci doviedla parlamentná demokracia: ľudia sa na frontoch začali pýtať, aká je teda výhoda demokracie, ak ústi do masového vraždenia. Po vypuknutí Veľkej hospodárskej krízy v roku 1929 sa začali pýtať ešte hlasnejšie: na čo nám je modernizmus, racionalita, demokracia či kapitalizmus, pokiaľ nám nedokážu zabezpečiť dôstojný život a perspektívu pre naše deti?

Dnes sa ocitáme v podobnej pasci: modernistická paradigma prináša globálny kapitalizmus, ktorý udupáva čoraz viac ľudí. Masy strácajú istoty, ekonomicky aj duchovne upadajú, pociťujú frustráciu a hnev. Svoje životy nemajú pod kontrolou, neustále žijú v obavách, čo bude ďalej. V takejto atmosfére logicky prestávajú dôverovať modernistickej racionalistickej paradigme, pretože sa ňou cítia byť zradení. Upínajú sa preto k iracionalizmu: práve z tohto dôvodu je v tejto neveselej historickej ére taký veľký dopyt po rôznych mýtoch, poverách, konšpiračných teóriách, rasistických skratkách a ďalších iracionalistických prejavoch, vrátane náboženského fundamentalizmu. Výsledkom sú interpretácie sveta, ktoré nepracujú s empirickým dôkazom ako východiskom a úplne si vystačia so špekuláciami toho najdivokejšieho razenia, počnúc predstavami o sprisahaní elít, ktoré na úbohé masy púšťajú jedovaté látky rozprašované lietadlami (chemtrails) až po apokalyptické predstavy o tom, že svet už dávno ovládajú vesmírne jaštery (reptiliáni). Svet vedy prestal byť zárukou lepšieho života. A tak na scénu nastupuje divoký iracionalizmus, ktorý sa od poverčivosti dedinských babiek zo začiatku 19. storočia líši iba v tom, že má k dispozícii nové technologické námety pre tvorbu bláznivých fantazmagórií.

Globalizácia prináša pocit straty kontroly pre elity aj masy. Pre elity to je vstúpenka do sveta populizmu a korupcie, pre masy do sveta iracionalizmu a nedôvery. Výsledkom je hromadná dezilúzia, na ktorú západná ľavica nevie reagovať, pretože sa nevie zbaviť svojho individualistického a relativistického ukotvenia, ktoré je dedičstvom postmodernej revolúcie z konca 60. rokov 20. storočia.

Liberálna ľavica na Západe dnes akoby úplne ignorovala, že mnohí ľudia sa cítia príliš slabí na to, aby svoju situáciu prekonali sami. Potrebujú byť súčasťou širšieho celku, potrebujú niekam patriť. Viaceré ľavicové strany a hnutia sa na Západe vzdali komunitárnejších vízií a nahradila ich menšinovými identitami, liberálnym individualizmom a nepriateľstvom voči štátu aj národu. Naopak, extrémna pravica ponúka slabým ľuďom pocit bezpečia. V ére, keď sa stráca autorita štátu, autorita cirkvi či autorita triedy, ktoré boli v minulých desaťročiach hlavnými zdrojmi identity, sa mnohí slabí ľudia cítia opustení. Preto sa oddávajú fundamentalistickému mysleniu a extrémne pravicovým ideológiám, ktoré zo všetkého najväčšmi nenávidia liberálnu slobodu.

K tomu si treba prirátať vojny na Ukrajine a v Sýrii či teroristické útoky, ktoré v európskej spoločnosti zvyšujú vášne, posilňujú militantné názory a rozdeľujú ľudí. Naivná reakcia Európskej únie na migračnú krízu prišla pravicovým extrémom

mistom ako dar z nebies. Z rovnice frustrácia plus xenofóbia môže vyjsť len fašizmus. Jeho príčiny sú v prvom rade sociálne a ekonomické, ale umocňuje ich kultúrny konzervativizmus, autoritárska psychológia a aj rasistické stereotypy.

Úspech Hitlera v 30. rokoch úzko súvisel v prvom rade s Veľkou hospodárskou krízou z roku 1929 a sociálnou nerovnosťou, z ktorej zákonite plynie frustrácia chudobnejších vrstiev. Nacistov volili predovšetkým malí obchodníci, živnostníci a úradníci čiže nižšia stredná vrstva. Nešlo len o ekonomickú frustráciu. Desili sa liberálneho poriadku, ktorý z nich robil duchovných bezdomovcov, potrebovali vodcov, disciplínu a hierarchie, na ktoré boli zvyknutí z čias cisárstva.

Ako píše Fromm, ktorého slávne analýzy z kníh *Strach zo slobody* a *Anatómia ľudskej deštruktivity* dodnes patria ku kľúčovým interpretáciám psychológie fašizmu¹, najhorlivejšie prijala nacistickú ideológiu nižšia vrstva strednej triedy, zložená z maloobchodníkov, remeselníkov a bielych golierov. Najatraktívnejší bol pritom nacizmus pre mladú generáciu. Pre ňu bola nacistická ideológia – jej duch slepej poslušnosti k vodcovi a nenávisť k rasovým a politickým menšinám, jej dychtivosť po moci a nadvláde, nadradovanie nemeckého národa a „nordickej rasy“ – ohromnou emocionálnou výzvou a bola to táto výzva, ktorá z nej urobila zapálených bojovníkov za nacistickú vec.

Pre malomestskú časť obyvateľstva boli určité črty charakteristické dávno: záľúbenie v sile, nenávisť k slabosti, márnivosť, nepriateľstvo, lakomosť, či už finančná, alebo citová, a obzvlášť asketizmus. Ich životný rozhl'ad bol úzky, podozrievali a nenávideli cudzincov, boli všeteční a závideli svojim známym, závisť však racionalizovali ako mravné rozhorčenie; ich celý život bol založený na zásade prehnanej šetrnosti – hospodárskej aj psychologickej. V menšej miere sa tieto kľúčové črty – prehnaná úcta k autorite a prehnaná šetrnosť – prejavovali aj u robotníkov. Desivá otázka znie: neplatí toto všetko aj pre súčasníkov?

Aj keď roky 1924 – 1928 priniesli pre nižšiu strednú triedu ekonomické zlepšenie a nové nádeje, nové zisky opäť zničila kríza v roku 1929. Nebola to však len ekonomická pozícia nižšej strednej triedy, čo po vojne rapídne upadlo, ale rovnako tak aj jej spoločenská prestíž. Pred vojnou mohol mať jej príslušník pocit, že je niečím lepším než robotník. Po revolúcii významne narástla spoločenská prestíž robotníckej triedy a úmerne tomu poklesla prestíž strednej triedy. Nebol tu nikto, na koho by sa mohlo pozerat' zvrchu, zmizla výsada, ktorú obchodníci a im podobní považovali vo svojom živote za jednu z najpevnejších hodnôt. Veľkej časti obyvateľstva sa zmocnili pocity individuálnej bezvýznamnosti a bezmocnosti, ktoré sú podľa Fromma typické pre monopolný kapitalizmus vo všeobecnosti. Aj Hitler bol typickým predstaviteľom nižšej strednej triedy, bol niektoš, bez nádeje do budúcnosti. Čítil sa ako vyvrhel'. Bol to pocit, ktorý mala celá jedna generácia Nemcov – budúcich voličov NSDAP.

1 Pozri bližšie FROMM, ERICH: *Strach ze slobody*. Praha: Naše vojsko, 1993; FROMM, ERICH: *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997 a.i.

Fromm takto opisuje situáciu z medzivojnového obdobia, ktorá sa však príliš nelíši od súčasnosti. Nižšie stredné vrstvy podnikateľov majú podobný hodnotový svet, aký bol pre nich určujúci v 30. rokoch: potrebujú sa nad niekým vyvršovať a túto úlohu čoraz viac plnia menšiny; potrebujú ekonomický vzostup, no ten je im odopieraný vinou tlaku globálneho kapitálu alebo hospodárskych kríz; potrebujú šetriť, a tak šetria všetkým vrátane vlastných emócií. Výsledkom je surovosť a pripravenosť voliť každého, kto ponúkne tvrdú ruku a totálnu kontrolu.

V medzivojnovom období prispela k nárastu fašizmu aj otrášená autorita rodiny. Mladšia generácia si robila, čo chcela a nestarala sa už o to, či s tým rodičia súhlasia, alebo nie. To malo svoje príčiny. Staršia generácia bola novými spoločenskými podmienkami zmätená väčšími než obratnejšia mladá generácia. Preto sa cítila nad staršou nadradená a už ju, vrátane svojich učiteľov, nemohla brať celkom vážne. Ďalšou príčinou bolo, že hospodársky úpadok stredných tried odňal rodičom ekonomickú úlohu ochrancov ekonomickej budúcnosti svojich detí.

Hrozivé je, že mnohé tieto tendencie, ktoré boli prítomné pred nástupom Hitlera, sú tu opäť a v oveľa intenzívnejšej forme: mladí ľudia otvorene pohŕdajú staršou generáciou, ktorá v sebe nemá toľko individualizmu a surovosti; vyššia technická zručnosť mladých ľudí napriek duševnej zakrpatenosti vytvára z nich vo vlastných očiach nadľudí; ekonomický a kultúrny rozklad rodiny uvrháva mládež do hodnotovej prázdnoty, ktorú vyplňa ulica, sociálne siete či plytká hollywoodska kultúra. Výsledkom je agresívna a arogantná masa mladých ľudí, ktorí strácajú spoločenskú zodpovednosť a hľadajú skratkovité riešenia – také, aké vidia vo filmoch s americkými akčnými hrdinami či v násilníckych počítačových hrách. Sú, doslova, naprogramovaní na fašizmus. A rodina ani komunita ich perverzný vývoj viac nemá pod kontrolou.

Nemecký fašizmus bol v 30. rokoch produktom frustrácie nižších stredných tried, ktorá pramenila z hospodárskej krízy. Nemeckí nacisti zneužili dosahy hospodárskej krízy a vo voľbách v r. 1930 sa posilnili za krátko dva roky z necelých 3 % na vyše 18 %. O ďalšie dva roky to už bolo vyše 37 % a v rozhodujúcich voľbách v novembri 1932 získali 33 %, čo NSDAP nakoniec priviedlo k moci a ich oponentov okamžite do koncentračných táborov. Treba si však uvedomiť, že by sa to nikdy nestalo bez podpory veľkého kapitálu. Bez majetnej triedy, a teda bez predstaviteľov veľkopriemyslu a veľkých vlastníkov by nacizmus nikdy nezvíťazil.

Špeciálnu pozornosť si zaslúžia tí, ktorých Hitler po nástupe k moci zlikvidoval ako prvých – komunisti. Veľká hospodárska kríza z r. 1929 výrazne pomohla pri získavaní politickej podpory nielen extrémnej pravici, ale aj komunismom. Kým v predkrízových voľbách v r. 1928 dosiahla Komunistická strana Nemecka (KPD) iba 11 % hlasov, v pokrízových voľbách jej podpora výrazne rástla: v roku 1932 mala už vyše 17 %. Nemecko sa zmietalo vo vážnych ekonomických a sociálnych problémoch a spoločnosť sa radikalizovala: medzi robotníkmi podpora sociálnodemokratickej SPD klesala, kým úmerne stúpala podpora komunistov, s ktorou sympatizovali najmä masy nezamestnaných. Najväčší nárast však zaznamenali nacisti, voči ktorým sa ľavicové strany nedokázali zjednotiť, hoci spoločne mali

väčšiu podporu než NSDAP. Pre SPD však boli komunisti ohrozením weimarskej republiky a demokracie, ohrozenie porovnateľné s nacistami; pre KPD zase boli sociálni demokrati „sociálfašistami“, ktorých považovali za nebezpečnejších než nacistov, pretože zvädzali robotnícku triedu reformnou politikou, čím bránili nástupu socializmu (išlo o pomýlenú Stalinovu taktiku „trieda proti triede“, ktorú až po roku 1935 nahradila taktika vytvárania protifašistických „ľudových frontov“ socialistov a komunistov).

Rozpory v ľavicovom tábore využili nacisti, ktorí po voľbách v marci 1933 pozatvárali všetkých komunistických poslancov (KPD získala v posledných voľbách 12,5 %, čiže ju napriek nacistickým represiam volilo takmer 5 miliónov voličov), na základe obvinenia komunistov z toho, že zorganizovali požiar v Ríšskom sneme (požiar založil mladý holandský komunista Marinus van der Lubbe, ktorý konal na vlastnú päsť; podľa niektorých historikov dokonca nacisti pri založení požiaru asistovali). O pár mesiacov nacisti rozpustili aj SPD a ďalšie politické strany. Komunistickú stranu zakázali ako prvú a jej členov hromadne zatýkali a zatvárali do koncentračných táborov. Predseda KPD Ernst Thälmann strávil 11 rokov vo väzení na samotke, až ho v roku 1944 nacisti popravili. V rokoch 1933-1937 do koncentračných táborov pozatvárali 150-tisíc komunistov a ďalších 30-tisíc popravili. Najväčšia komunistická strana v Európe (s výnimkou ZSSR) za niekoľko týždňov prakticky zmizla zo zemského povrchu. Jej torzo však napriek tomu ďalej bojovalo proti nacistickému režimu a komunisti patrili k najaktívnejším zložkám odboja až do roku 1945 (ešte pred nástupom Hitlera k moci boli nemecké ulice plné pouličných bojov medzi nacistami a komunistami so stovkami obetí na oboch stranách, čiže komunisti mali s protifašistickým bojom najviac skúseností). Väčšinu komunistov, podieľajúcich sa na odboji, nacistické gestapo skôr či neskôr dolapilo a popravilo: ani jedna strana nepodstúpila počas nastickej diktatúry také sebaobetovanie ako KPD.²

Boli to práve komunisti, ktorých sa kapitál začiatkom krízových 30. rokov obával najväčšmi. Ako dokladá Fromm, vyššie triedy v Nemecku boli konfrontované s parlamentom, v ktorom 40 % poslancov tvorili socialisti a komunisti zastupujúci skupiny nespokojné s existujúcim spoločenským systémom a v ktorom sa zvýšil aj počet nacistických poslancov reprezentujúcich triedu, ktorá bola v tvrdej opozícii proti najmocnejším predstaviteľom nemeckého kapitalizmu. Parlament teda považovali majetní ľudia za nebezpečný. Predstavitelia privilegovaných skupín očakávali, že nacizmus odvedie emocionálny hnev, ktorý im hrozil zo strany chudobných, iným smerom a súčasne zapriahne národ do služieb pre ich vlastné ekonomické záujmy. Hitler bol pre nich dobrou voľbou, pretože stelesňoval kombináciu charakterových čŕt závistlivého, nenávisťného malomeštiaka, s ktorým sa mohla nižšia stredná trieda stotožniť, ako aj oportunistu, ktorý bol pripravený slúžiť záujmom nemeckých priemyselníkov a veľkých vlastníkov pôdy. Hitler sa pôvodne vydával za mesiáša starej strednej triedy, sľuboval zrušenie obchodných domov, zlomenie nadvlády bankového kapitálu atď. Tieto sľuby sa nikdy nespĺnili. Ukázalo sa, že skutočnou zásadou nacizmu je jeho radikálny oportunizmus.³

2 MCDONOUGH, FRANK: *Opposition and resistance in Nazi Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, ss. 3-15.

3 Porovnaj TROCKIJ, LEV DAVIDOVIČ: *Fašizmus – čo to je a jak ho poraziť?* Praha: SOP, 2001.

Hitler dal prednosť veľkému kapitálu a veľký kapitál dal prednosť Hitlerovi. Aby upokojil veľkopriemyselníkov, dal odstrániť lídrov „antikapitalistického“ krídla hnutia na čele s Ernstom Rohmom a jeho polovojenských nacistických jednotiek *Sturmabteilung* (SA). To, že si Hitler do názvu strany pripísal „robotnícka“ a „národne socialistická“, bol iba cynický marketing v čase, keď boli tieto slová populárne, pretože v tej či onej forme oslovovali väčšinu nespokojencov v spoločnosti. Hitler však nikdy nemal nič spoločné s robotníctvom ani socializmom. Ako vysvetľuje Fromm, Hitler bol vždy fascinovaný bohatými ľuďmi a ich životným štýlom, hoci zameriaval svoje prejav proti nim, kým sa dostal k moci. Išlo o klasický syndróm u mužov pochádzajúcich z nižších stredných tried, ktorí veľmi túžili po tom, aby boli prijatí vyššou triedou, kapitalistami a priemyselníkmi. Takí istí sú aj neofašistickí pohrobkovia Hitlera: hrajú sa na antikapitalistov, a pritom chcú len iný kapitalizmus. Vojnový, totalitný kapitalizmus bez odborov, ľavice a demokracie.

Fašizmus má aj svoje psychologické príčiny, ktoré Fromm veľmi precízne analyzuje. Spája s fašizmom špeciálny druh osobnosti, ktorý nazýva „sadomasochistický“. K fašizmu podľa neho inklinujú ľudia, ktorí chcú iných ovládať a zneužívať, ale zároveň potrebujú uniknúť pred svojou slobodou a potrebujú byť súčasťou hierarchie, ktorá im dáva zmysel. Preto im vyhovuje sadistický režim, v ktorom sa likvidujú a prenasledujú slabšie menšiny, a zároveň im vyhovuje vodcovský princíp, pretože podriadením sa totalitnému štátu necítia individuálnu zodpovednosť, ktorú nevedia uniesť. Tak sadistické, ako aj masochistické tendencie majú príčinu v neschopnosti izolovaného jednotlivca stať samostatne na vlastných nohách a v potrebe symbiotického vzťahu, ktorý túto osamotenosť prekonáva. Celkovo ide o reakciu na rozpad tradičných primárnych väzieb, ktoré jednotlivcom poskytovali istotu (štát, rodina, komunita, trieda atď.). Odrazu namiesto toho nastupuje liberálny individualizmus, ktorý však pre mnohých prináša neznesiteľný pocit bezmocnosti a osamelosti.

Jednou cestou podľa Fromma môže byť pozitívna sloboda a spojenie sa so svetom v láske, práci a dôstojnosti, ktorú mu garantuje spoločnosť; druhou cestou je únik pred slobodou, ktorý sa najčastejšie prejavuje v masochistických a sadistických snahách. Problém je, že prvou cestou sa v kapitalizme nie je vôbec ľahké vydať: ak neviete užiť svoju rodinu, potom láska, práca a dôstojnosť asi nebudú to, čo definuje váš život. Druhá cesta je často cestou z donútenia: je prejavom dlhodobého zúfalstva, ktoré znetvoruje charakter. Aj o tom je kapitalizmus. Aj o tom je prázdny trhový individualizmus, neoliberalizmus a súčasná globalizácia.

Aj tak sa však natíska otázka, ako je možné, že nacisti mali takú vysokú podporu Nemcov? Podľa Fromma z psychologického hľadiska vzišla táto pripravenosť podriadiť sa nacistickému režimu z vnútornej únavy a rezignácie, ktoré sú, žiaľ, charakteristické pre jednotlivcov aj dnes. V Nemecku k tomu pribudla ďalšia podmienka súvisiaca s porážkou robotníckej triedy po jej prvých veľkých víťazstvách v revolúcii 1918. Robotnícka trieda vstúpila do povojnovej éry s veľkými nádejami na splnenie vízií socializmu či prinajmenšom na určité zlepšenie svojho politického, ekonomického a sociálneho postavenia. Z rôznych príčin však utrpela sériu porážok, takže sa dostavilo úplné sklamanie vo všetkých jej očakávaniach.

Na začiatku roku 1930 boli plody všetkých počiatočných robotníckych víťazstiev úplne zničené a v dôsledku toho vznikol hlboký pocit rezignácie, nedôvera k vlastným vodcom a pochybnosť o cene akéhokoľvek druhu politickej organizácie a aktivity. Robotníci ešte zostali členmi vlastných strán a zotrvali vo viere v svoje politické zásady, ale hlboko vo svojom vnútri sa mnohí z nich vzdali nádejí na účinnosť nejakej politickej akcie. Súvisí to aj so zlyhaniami sociálnej demokracie: pôsobenie SPD vo vláde v rokoch 1928 – 1930 nebolo presvedčivé, zásadne sa nelíšilo od pravicovej ekonomickej politiky, jej fiškálna či monetárna politika nebola intervencionistická a keynesiánske smerovanie obhajovali iba heretické prúdy vo vnútri strany, napríklad Fritz Naphtali či Fritz Tarnow. Hlavnými ideológmi SPD v tom čase boli filozof Kautsky a minister financií Hilferding. Napriek udržiavaniu reformne-marxistického programu sa SPD snažila o umiernenú politiku a Hilferding otvorene hlásal, aby sociálna demokracia neostávala čisto robotníckou stranou, ale aby získala na svoju stranu aj časti stredných tried. Zdalo sa, že ide o politickú nutnosť, pretože SPD bola politicky izolovaná, čo ju v rokoch 1923–1928 ako najsilnejšiu stranu viackrát priviedlo do opozície. Zľava na ňu útočila KPD; napravo okrem nacionalistov dominovala katolícka strana Centrum, ktorá sa pod kuratelou Heinricha Bruninga a potom Franza von Papena uberala stále zreteľnejšie do pravicových vôd.

Nestabilné stredopravé kabinety na čele so stranou Centrum nedokázali čeliť radikalizácii v nemeckej spoločnosti. Posledným pokusom bola vláda na čele s generálom Kurtom von Schleicherom, ktorý sa pokúsil o aktívnejšiu politiku zamestnanosti, keď v spolupráci s odborovými organizáciami pripravoval realizáciu ambiciózneho plánu verejných prác. Tento „sociálny generál“ sa usiloval o vytvorenie kompromisu medzi podnikateľmi a zamestnancami – obdobe, aký sa v 30. rokoch podaril dosiahnuť vo Švédsku či Dánsku pod taktovkou sociálnej demokracie. Bol tu však jeden zásadný rozdiel. Tento kompromis sa v Škandinávii dosiahol prostredníctvom silnej robotnícko-rolníckej politickej koalície. Schleicher sa však od začiatku programovo staval proti roľníkom, najmä proti veľkostatkárom. Bez tejto stavovskej záujmovej koalície nemohol byť vo svojom pláne úspešný. Navyše jeho sociálny program a spolupráca s odbormi bola sledovaná zo strany podnikateľov s rastúcou nedôverou. Namiesto vytvorenia nejakého variantu korporatistického kompromisu medzi kapitálom a prácou dosiahol to, že pre podnikateľské kruhy začal byť nacistický vodca stále menej obávanou alternatívou, čo sa nakoniec naplnilo 30. januára 1933 vymenovaním nového ríšskeho kancelára Hitlera.⁴ Treba to zopakovať: priepasť medzi záujmami veľkého kapitálu a fašizmu nie je zd'aleka taká veľká, ako by sa zdalo. Kapitál si vždy radšej zvolí pravicu, aj tú extrémnu, ako ľavicu, ktorá ohrozuje jeho vlastníctvo a zisky.

4 RÁKOSNÍK, JAKUB – NOHA, JIŘÍ: *Kapitalismus na kolienou*. Praha: Auditorium, 2012, ss. 199-200 a 244-245. Ako dopĺňajú Jakub Rákosník a Jiří Noha, Nemecko bolo po nástupe Hitlera pretvorené na totalitný štát a ekonomika sa plne podriadila militarizácii. Hitler sa k moci dostal v čase, keď už bola Veľká hospodárska kríza na ústupe a hospodárske oživenie využil pri propagande nacizmu. Likvidácia odborov mu umožnila kontrolu mzdovej politiky. Deficitným financovaním, ktoré bolo z dlhodobého hľadiska neudržateľné, investoval do prípravy na vojnu, ktorá bola jediným logickým vyústením jeho hospodárskej politiky. (Pozri bližšie tamtiež, ss.140, 207-209 a.i.)

Atmosféra 30. rokov v Nemecku akoby sa vracala späť. V mnohých európskych krajinách pracujúci ľudia cítia sklamanie zo sociálnej demokracie, ktorá prestala byť serióznou alternatívou neoliberalnému kapitalizmu a pokiaľ vládne, jej politika je často na nerozoznanie od globalizačnej pravice. Preto nie je prekvapením, že podobný pocit frustrácie a bezmocnosti, o ktorom písal Fromm ohľadom 30. rokov, cítia robotníci aj dnes. Udupáva ich globalizácia, strácajú sociálne istoty, vykašľali sa na nich mnohé socialistické strany. História sa opakuje a ľavičiarci robia tie isté chyby ako v minulosti. Ak nie ešte väčšie.

Narážame na iracionálne riešenia, ktoré ponúkala západná ľavica pri riešení migračnej krízy v r. 2015 v chorobne optimistickom očakávaní, že masy chudobných pracujúcich ľudí v Európe, ktorých niekoľko ostatných desaťročí gniavi globalizácia a neoliberalný kapitalizmus, budú bez reptania vítať milióny ekonomických migrantov z rozvojového sveta, akoby sa definitívne riešenie problémov globálneho kapitalizmu nachádzalo v kompletnom prest'ahovaní chudobného Juhu na bohatý Sever. Robotníci nepreukázali takú euforickú oddanosť univerzálnym abstraktným hodnotám sociálneho liberalizmu ako liberálni mestskí aktivisti a namiesto idealistických fráz očakávali systémové a realistické riešenia. Liberálna ľavica im však odkázala, že jej nie sú hodní, pretože ona nezastupuje reálnych pracujúcich ľudí z mäsa a kostí: ona zastupuje svoj vysnívaný knižný proletariát, ktorý je pripravený kedykoľvek bez váhania obetovať svoje záujmy pre kozmopolitné ideály liberálnych intelektuálov a menšinových aktivistov. Bez irónie možno dodať len toľko, že vzdávať sa podpory robotníkov v mene ideologickej čistoty a mravnej nadradenosti je tou najhlúpejšou odpoveďou na fašizáciu spoločnosti, akú si možno predstaviť. Je to cesta do pekla, ktorá namiesto riešení ponúka len povýšenecké pózy.

Fašizmus je produktom kapitalizmu, konzumentskej a individualistickej kultúry, frustrácie a odcudzenia. To je to zásadné, čo treba zdôrazniť v situácii, kedy sa liberálni ideológovia snažia z nárastu fašizmu obviňovať každého, len nie seba. Ak sa zamyslíme nad tým, čo pomáha na svet autoritárstvu a fašizmu, veľmi rýchlo zistíme, že sú to práve fenomény, ktoré moderná konzumná spoločnosť umocňuje. Upozorním na tri takéto javy.

Prvým z nich je *dehumanizácia*. Je smutnou pravdou dnešných dní, že čoraz väčšiu časť osobnosti modernej doby vyplňa prázdny bezmyšlienkovitý konzum. Akoby už život nebol o ľudoch, vzťahoch, o empatii či solidarite. Akoby bol len o pasívnom konzume. Ten sprevádza odcudzenie a strata záujmu o iných ľudí. Konzumný postoj k životu ľudí zbavuje hodnôt. Konzumujú tovary bez toho, aby ich potrebovali. Konzumujú názory bez toho, aby ich hodnotili. Konzumujú ideológie bez toho, aby v nich hľadali hodnoty. Konzumujú život, bez toho, aby ho žili.

Keď sa Eugenio Curiel zamýšľal nad talianskym fašizmom a jeho dôsledkami na spoločnosť, uvedomil si, že tou najvýraznejšou stopou, akú fašizmus zanechal na Taliansku, bol nárast „nekonečnej skepsy“. Strata akýchkoľvek ideálov, viery v ľudskosť, v komunitu.⁵ Je iróniou, že Mussoliniho fašistom sa totalitnými

5 Pozri HOBBSAWM, ERIC: *Revolutionaries. Contemporary Essays*. New York: Pantheon Books, 1975, s. 40.

praktikami podarilo ponoriť taliansku spoločnosť do apatického stavu, v ktorom sa postupne ocitá celá západná spoločnosť 21. storočia bez otvorenej diktatúry – postačujú jej na to štandardné komerčné liberálnokapitalistické nástroje.

Horkheimer kedysi veľmi trefne napísal, že tí, ktorí nedokážu kriticky hovoriť o liberalizme, mali by mlčať o fašizme.⁶ Mal pravdu. Fašizmus ani nacizmus by po prvej svetovej vojne nikdy nemohli vzniknúť, keby pred nimi nestála beztvárá konzumná masa bez pevného názoru, bez hodnôt, bez solidarity. Fašizmus na svoj zrod potrebuje duchovne vyprázdnenú, atomizovanú spoločnosť, ktorá je dôsledkom liberálneho kapitalistického režimu a ktorej spoločným menovateľom sú – dehumanizácia a ľahostajnosť. Konzumná spoločnosť vytvára svet bez hodnôt. A presne takýto svet nahráva fašistom.

V takomto svete poľahky vzniká aj druhý fenomén, ktorý stál pri zrode fašizmu v 20. a 30. rokoch minulého storočia, a to *frustrácia*. Ak sa celý život modernej spoločnosti točí okolo konzumu, potom spoločnosť čelí vážnemu nebezpečenstvu zakaždým, keď sa ocitne v materiálnom nedostatku. To sa stalo aj v 30. rokoch, keď prišla Veľká hospodárska kríza. Ľudia potrebovali najst' vinníka za svoju zhoršenú sociálnu situáciu. A vinník sa našiel v tých najprimitívnejších ľudských predsudkoch: vinník je ten, kto inak vyzereá; ten, kto sa inak oblieka; ten, kto má iné zvyky, inú farbu pleti, iný názor. Nie je ťažké zmanipulovať masu bez názoru – masu, ktorej chýbajú hodnoty. A je to ešte ľahšie, ak je táto masa frustrovaná, pretože stráca svoje sociálne istoty. Práve v tom sa skrýva nebezpečenstvo hospodárskej krízy, ktorá v roku 2008 postihla aj moderné západné individualistické spoločnosti a dodnes vytvára paniku v mysliach mnohých ľudí.

K procesu „fašizácie“ prispieva aj tretí fenomén, ktorý je typický pre modernú konzumnú spoločnosť. Hovoríme o ňom ako o *automatizácii*. Výborné podobenstvo na tému automatizácie ponúka už spomínaná Arendtová na príklade Eichmanna. Čím viac sa dnešná západná spoločnosť premieňa na automatickú sieť' vzťahov medzi tými, ktorí dávajú príkazy, a tými, ktorí ich disciplinovane a efektívne vykonávajú, tým viac rastie podhubie na fašizmus alebo inú totalitnú či autoritársku ideológiu. Ako upozornil už Marcuse, moderná kapitalistická spoločnosť je uzavretá so svojou uzavretou logikou, jazykom, vedou, so svojou uzavretou filozofiou a uzavretým, jednorozmerným konaním jej uniformovaných členov. Marcuse hovorí o procese „desublimácie“ v modernej spoločnosti, keď sa duchovné hodnoty menia na materiálne, keď človeka ovládajú materiálny konzum a tovarový fetišizmus.⁷

Ako vidno, moderná spoločnosť podporuje premenu ľudí na disciplinovaných manažérov a vykonávateľov. Okrem iného to vyplýva z jej zaujatia ekonomickej efektívnosťou. Efektívnosť však plodí automatizáciu, nie humanizáciu. Pretože automatizácia je proces, v ktorom chýbajú hodnoty. A tam, kde hodnoty nahrádzajú pokyny, tam, kde sny nahrádzajú konzumné túžby, tam, kde duchovno nahrádza

6 Parafrazované podľa ŽIŽEK, SLAVOJ – HORVAT, SREČKO: *What does Europe want? The Union and its Discontents*. Zagreb: V.B.Z. d.o.o., 2014, s. 55.

7 MARCUSE, HERBERT: *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko, 1991.

komerčnosť, tam vzniká priestor pre totalitnú spoločnosť. Prázdny individualizmus modernej západnej spoločnosti neposilňuje individuum, jeho slobodu ani možnosti seberealizácie. Naopak, premieňa človeka na prázdneho a atomizovaného konzumenta, ktorý podlieha procesom dehumanizácie, frustrácie a automatizácie. Otázka však stojí tak, kde berie západná spoločnosť to sebedomie, aby vnucovala svoj individualistický životný svet spoločnostiam, ktoré udržiavajú komunitárnejší spôsob života. Takéto spoločnosti sú často oproti fašizmu imúnnejšie než tá naša, turbokapitalistická a individualistická, pretože stoja na putách solidarity, nie na ideológiách odcudzenia.

Západný etický univerzalizmus je často len pokračovaním imperiálnych inštinktov bývalých kolonizátorov, ktorí majú stále pocit, že vedú všetko najlepšie. Rozvojovému svetu však nevedia ponúknuť viac než prázdny individualizmus, sociálnu neistotu, karierizmus, odcudzenie, úzkosť. Mnohé komunitárne spoločnosti pritom dokázali za stáročia rozvinúť iné mechanizmy ochrany svojich členov, solidarity, svojpomoci či spolupráce, ktoré nemožno automaticky vyhlásiť za menejcenné iba preto, že nezapadajú do západného liberálneho diskurzu. Svet je príliš rôznorodý na to, aby sa dal všetky kultúrne rozdiely vyzátvorkovať a racionalistickú liberálnu abstrakciu vyhlásiť za posvätný kánon. Ako výstižne tvrdí Taylor, aj liberalizmus je len partikularizmom pod maskou univerzálna: „*Aj liberalizmus je bojovná viera.*“⁸ Comaroffovci pomenúvajú limity univerzalistického liberalizmu: „*Sú to tie limity, ktoré reprodukovujú tenzие medzi filozofickými zásadami univerzalizmu a praktickou realitou rozdielnosti, medzi abstraktným jazykom individuálnych práv a domorodými pocitmi kolektívnej identity*“⁹

Záverom možno skonštatovať, že sekulárne myslenie sa nesmie vzdávať veľkých naratívov a kolektívnych identít, ktoré ľuďom dávajú zmysel. Zároveň nesmie pôsobiť likvidačne na tradičné formy regulácie spoločnosti modernistickými ilúziami, ktoré v mnohých prípadoch v rozvojom svete vedú len k neokolonialným vzťahom a strate slobody. Liberálny individualizmus môže byť ohrozením tradičných väzieb solidarity a skratkou k nástupu fašizujúcich tendencií. Preto sekulárne vízie musia byť aplikované zmierlivo a evolučne, aby ich výsledkom nebol rozklad spoločnosti, anómia, prázdny individualizmu a nihilizmus, ktorých výsledkom môže byť nástup totality a rôznych foriem fašizmu.

História nás učí, že Dostojevského obavy, ktoré sme spomínali v úvode tejto úvahy, nemusia byť nevyhnutne na mieste a celkom isto ich nemožno spájať výlučne s odstránením náboženskej dominancie, no dané obavy sú na mieste vždy, keď sa stráca sociálny zmier a keď miznú kolektívne identity a veľké humanistické morálne naratívy, ktoré by mohli nahradiť tradičné formy regulácie spoločnosti – nihilizmus nie je nevyhnutným následkom rozpadu tradičnej spoločnosti, no je jedným z variantov, ktorého následkom sa môže spoločnosť zvrhnúť do fašizmu alebo inej formy totality.

8 TAYLOR, CHARLES: Politika uznání. In TAYLOR, CHARLES: *Multikulturalizmus*. FILOSOFIA, Praha 2001, s. 79. Pozri tamtiež, s. 60 – 61.

9 COMAROFF, JEAN — COMAROFF, JOHN L: *Theory from the South: Or, how Euro-America is Evolving Toward Africa*. Paradigm Publishers, Boulder 2012, s. 88.

Toto je základnou výzvou pre moderný humanizmus a sekularizmus, ktorý má možnosť vystríhať sa dejinných zlyhaní a svoje vízie ponúkať spoločnosti d'aleko realistickejšie a inteligentnejšie.

